

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)

Туранли Ф. Г.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
загального і слов'янського мовознавства факультету
гуманітарних наук, Національний університет
«Києво–Могилянська академія» (Україна, Київ),
turanyl@yahoo.com

УКРАЇНСЬКІ КОЗАКИ: ПОХОДИ НА ПІВДЕННІ БЕРЕГИ ЧОРНОГО МОРЯ

Здійснене нами дослідження засвідчило велику значущість відомостей турецьких та українських писемних джерел. В ньому обговорюється тлумачення термінологічного значення слова «козак», а також пояснюються обставини виникнення та розвитку Запорозького козацтва як військово–політичної організації. В матеріалах нашого наукового дослідження представлена інформація про напади запорозьких козаків на чорноморські прибережні землі Османської держави, і, зокрема, йдеться про причини та наслідки походів, здійснюваних українськими козаками на міста й фортеці, розташовані на південних берегах Чорного моря. Повідомляється про тривалі походи козацької флотилії певними морськими шляхами та про володіння, розташовані в низовинах річок Дніпра, Буга, Дністра та Дунаю. Щодо досліджених нами подій, зокрема наголошується, що в результаті наступу Українського козацького війська Османська держава зазнавала важких втрат, а саме: чимало людей потрапляли в полон, міста й фортеці захоплювалися, а нерухоме майно знищувалося або просто руйнувалося.

Ключові слова: Україна, писемні джерела, козак, торк, запорозький, Чорне море, похід.

Актуальність теми зазначеного дослідження полягає в тому, що вивчення українсько–козацького фактору в межах історії Османської доби Туреччини має важливе значення для об'єктивного висвітлення північного вектору зовнішньої політики Османської держави, зокрема в контексті морських походів запорозьких козаків на південні береги Чорного моря. Отже відображення в українських та турецьких писемних джерелах значення «козацького чинника» в розвитку військово–політичної ситуації в Північному та Південному Причорномор'ї на початку XVII століття має неабияке значення для здійснення ґрунтовного дослідження проблематики, пов'язаної з темою нашого дослідження.

Завдання сформульованої теми дослідження полягає в тому, що з усього загалу відомостей, наявних в українських та турецьких рукописних документів дослідженої нами історичної доби, які містять інформацію з історії козацько–гетьманської України, на особливу увагу заслуговує джерельний матеріал, де висвітлюються обставини формування політичного та воєнного союзу Війська Запорозького з Кримським ханством. Адже саме ця історична подія, на наш погляд, стала зовнішнім чинником, який дуже вагомо вплинув на подальшу історичну долю України. Справді, залучення відповідного джерельного матеріалу до досліджень вітчизняної історії першої половини XVII століття надає можливість виявити процес трансформації взаємин між козацько–гетьманською Україною та Кримським ханством від суто

ворожих до союзницьких, а значить і простежити основні етапи формування та зовнішню спрямованість військово–політичного союзу, сформованого вказаними державами.

На нашу думку, виконання визначеного завдання має відбуватися з врахуванням факту загострення військово–політичної ситуації, яка сталася у Причорномор'ї на початку XVII століття. У науковій літературі була висловлена думка про те, що зазначене явище було викликане двома чинниками, першим з яких виявилось посилення на межі XVI та XVII століть суперечностей у вищезазваному регіоні між Османською імперією та Річчю Посполитою. Причиною ж цих суперечностей стали прибережні райони Північного і Західного Причорномор'я та землі Богдану [1], за володіння якими між відповідними державами у визначений нами час точилися війни [2]. Другим чинником, який значною мірою посприяв загостренню військово–політичної ситуації у Причорномор'ї, виявилось значне зростання кількості вторгнень у причорноморські володіння Високої Порти військово–морських загонів українських козаків після посилення Запорозького козацтва. Унаслідок цього історичного явища турецьке «Mare Nostrum» перетворилося на арену тривалих морських війн [3, с. 254–255, 274]. Про зростання значення «козацького фактору» в міжнародних відносинах на початку XVII століття свідчить і той факт, що в зазначений час збройні формування запорозьких козаків з 1604 року використовувалися у війні між Австрійською та Османською імперіями як у складі австрійської армії, так і збройних сил Високої Порти. Важливо зазначити, що запорозькі козаки у зовнішній політиці Габсбургів розглядалися не тільки в якості допоміжної військової сили. «Козацький фактор» мав для них стратегічне значення і для посилення впливу на зовнішню та внутрішню політику Речі Посполитої з метою заволодіння польським тронем [4]. Подальший розвиток дослідженої нами військово–політичної ситуації докладно відображений у джерельному матеріалі османсько–турецьких писемних документів визначеної історичної доби. Зокрема, здійснений нами джерелознавчий аналіз текстів турецьких літописів, у тому числі літопису Катіба Челебі, який має назву *یبل ج بتاک فضل دف* («Fezleke-i Kâtib Çelebi»), уможливив виявлення того історичного факту, що запорозькі козаки здійснювали морські походи Чорним морем, досягаючи при цьому до самого Дунаю. Із тексту названого історичного документу було також встановлено, що в місяці реджебі 1013 року за літочисленням Гіджри (листопад – грудень 1604 року) козацьке військо здійснило збройний напад на турецьке портове місто Синоп, розташоване в центральній частині південного узбережжя Чорного моря в районі півострова Інджебуруна [5].

Результатом цього нападу було захоплення й зруйнування фортеці зазначеного міста, захоплення великої кількості матеріальних цінностей та взяття в полон численної кількості місцевих мешканців – жінок і дітей. Після цього запорозькі козаки одразу ж покинули зруйноване місто й повернулися назад додому. Згадані бойові дії козаків завдали Османській імперії настільки відчутних втрат, що турецький воєначальник Ібрагім-паша отримав наказ перехопити й покарати цих нападників. Заскочивши запорозьких козаків у районі гирла Дніпра, поблизу Очакова, турецька флотилія нанесла їм поразку. Внаслідок цього морського бою частина запорозького війська була знищена, решта захоплена у полон, причому 20 полонених козаків були доставлені у Стамбул [6]. На основі аналізу зазначеного нами джерельного матеріалу варто наголосити, що командування військово-морськими силами Високої Порти передбачили маршрут, яким запорозькі козаки поверталися на батьківщину після здійснення ними згаданого вище нападу на місто Синоп. Дійсно, створюється враження, що Ібрагім-паша зробив засідку саме в тому місці, де, згідно з його сподіваннями, обов'язково мали з'явитися переслідувані його флотилією воїни супротивника. Це міркування наводить нас на думку про те, що збройні вторгнення військово-морських загонів запорозьких козаків у причорноморські володіння Високої Порти на той час відбувалися досить часто і мали відносно сталий характер. У зв'язку з цим ми вважаємо за важливе відзначити, що Катіб Челебі в іншому фрагменті тексту свого літопису, означеного назвою «Звістка про спорудження фортеці на обох берегах гирла ріки Озі [Дніпро]» (رفذ وزوا رنرد وخلق آواب), датованому місяцем реджебом 1013 року за літочисленням Гіджри (листопад–грудень 1604 року) [7], повідомляє про спорудження, одразу ж після розглянутої історичної події, оборонних споруд з метою перешкоджання вільному виходу козацьких флотилій у Чорне море для здійснення своїх нападів на турецькі причорноморські прибережні володіння [8]. Свідченням того, що вторгнення морських збройних загонів запорозьких козаків представляли собою значну загрозу володінням Високої Порти у Причорномор'ї, є подана у дослідженому нами літописі інформація щодо датованого 1015 роком за літочисленням Гіджри (1606 роком) наказу султана Ахмеда I (роки правління: 1603–1617), текст якого міститься в розділі, що має назву «Відрядження командувача Іскендер-паші до козаків та відправлення листа до Трансильванії» (لدراب فمان لاسروا قازاق بنجاب (اشاب ردنقسا رارس) [9]. У цьому документі повідомляється про те, що весною зазначеного року Боснійський правитель Іскендер-паша був призначений командувачем війська, яке налічувало 15 тисяч піхоти та кінноти, задля забезпечення опору військово-морських формувань запорозьких козаків, які виходили в Чорне море з метою здійснення руйнівних нападів у володіннях Високої Порти у Нижньому Подунав'ї, зокрема – на території Молдови. Далі в цьому документі [10] говориться про те, що в результаті цієї воєнної кампанії польське та козацьке війська зазнали поразки, внаслідок чого країна Молдова була звільнена, а 5 (п'ять) сотень козацьких вояків були взяті в полон та відправлені до Стамбула. Зазначимо, що, на нашу думку, інформація про цю саму історичну подію подана також у датованому 1027 роком Гіджри (1618 рік за Р.Х.) розділі «Боснійський правитель Іскендер-паша (Милість Божа

Його душі), який завдав нищівного удару по козацькому військово-морському загону, який напав на Молдову» (موسم قازاق نالوا یلوئوسم ناندغب یسقبولکعب نرسوب اشاب ردنقسا قازاق نالوا یلوئوسم ناندغب یسقبولکعب نرسوب اشاب ردنقسا ۱۰۲۷ نرس یفودتی ازم ن نیروباط) літопису Печеві Ібрагіма Ефенді [11]. Згідно з останнім, 40-тисячне польсько-українське військо на чолі з «руським» (козацьким) командиром на ім'я «Корський» (كورسکوی) захопило Молдову, але зазнало поразки від очолюваної Іскендер-пашою турецької армії. Таким чином, Молдову було звільнено, і над цією країною був відновлений контроль з боку Османської імперії [12]. «Копія восьмого листа, написаного на ім'я кримського хана з приводу козацьких руйнівників» (مدنصوصخ یسایقشا قازاق نفرط یناخ مہرق) (رددیصوص لغمیاس بوتکلم نالیزای) султан (очевидно Ахмед I) засуджує дії запорозьких козаків, які спільно з московитами чинили руйнівні напади на населені пункти, розташовані на узбережжі Чорного моря, зокрема – на території Кримського ханства. Для відбиття цих нападів за наказом султана на допомогу кримському ханові були відправлені тридцять військових кораблів. Окрім цього було наголошено на готовності відрядити в розпорядження хана значні збройні сили, які передбачалося передислокувати з Дніпровського еялету, Молдови, Добруджи та Сілістри [13], і які мав очолити досвідчений командир [14].

Отримана інформація свідчить про те, що українські козаки в першій половині XVII століття представляли собою відчутну військово-політичну силу, значущість якої у протистоянні з Річчю Посполитою та з Османською імперією визнавалася обома названими сторонами. Разом з цим підтверджується міркування, згідно з яким вільне козацтво, незважаючи на те, що воно, по суті, з одного боку, для Речі Посполитої було «непередбачуваним, неспокійним елементом», однак, з іншого боку, без якого вказана держава не могла обійтися у справі забезпечення захисту своїх кордонів [15]. Про статус козацьких збройних загонів стосовно Речі Посполитої йдеться в наступній частині літопису Катіба Челебі під назвою «Прибуття польського посланця в Стамбул з проханням про поновлення миру» (و نانشیاب دل یدیصاق یندم) (حلص یدیجیط) у 1016 році Гіджри (1607 рік) [16]. Зокрема, у названому документі повідомляється про те, що умовою відновлення миру та дружби між Річчю Посполитою та Османською Туреччиною стало виконання вимоги, згідно з якою козацькі збройні сили, які перебували у підпорядкуванні Польщі, не повинні були чинити нападів на турецькі володіння. Ці відомості свідчать про використання урядом Речі Посполитої запорозьких козаків у своїй збройній боротьбі з Османською імперією. Саме ця обставина, згідно з зазначеним повідомленням, свідчить про велике значення «козацького фактору» в налагодженні мирних відносин між вищеназваними країнами.

Слід сказати, що про згаданий фактор говориться в іншій частині вже названого літопису, яка називається «Підготовка до укладання мирного договору з Іскендером-пашою» (اشاب ردنقسا دل اصم بیترت) і датованого 1016 роком за літочисленням Гіджри (1607/1608 рік) [17]. Зокрема, у цьому писемному документі повідомляється про шкоду завдану козацькими загонами прибережним турецьким володінням у Північно-Західному Причорномор'ї. Зокрема, говориться про те, що під час перебування Іскендера-паші із своїм військом в районі річки Дністра відбулися переговори з польською стороною

щодо укладання мирного договору. Упродовж цього переговорного процесу розглядалось також і питання про становище запорозьких козаків. Було зазначено, що головною причиною порушення миру у відносинах між вищезгаданими країнами були татарська спільнота й збройні загони українських козаків. Саме вирішення «козацького питання» виявилось принциповою умовою для можливого укладання зазначеного договору, за яким передбачалось відбивати козацькі напади та перешкоджати виходу козацьких збройних сил з гирла Дніпра в Чорне море, щоб у такий спосіб забезпечувати стабільність у Молдові, Валахії та Трансильванії, а також щоб створити умови для розвитку вільної торгівлі уздовж Дунайського річкового шляху. Таким чином у текстах вищезазначеного договору, складеного турецькою та польською мовами та підписаного 14 січня 1608 року між Високою Портою і Річчю Посполитою, а отже і в оригінальному тексті літопису Катіба Челебі, подана інформація, яка свідчить про одночасні збройні вторгнення запорозьких козаків та кримських татарів у нижньодунайські володіння Високої Порти, які являли собою загрозу для зовнішніх економічних інтересів названої держави [8].

Відомості від Катіба Челебі, що містяться в іншій частині його літопису, а саме в розділі «Прибуття посланця з Польщі» (دل ىچلا ندام), у 1018 році за літочисленням Гіджри (1609/1610 рік), свідчать про тривалість козацьких морських походів [19]. Зокрема, в цьому місці говориться, що прибули до Стамбула з наближених до польського короля кордонний секретар, адвокат і посланець на ім'я *یحیى فورغرى* «Gorgorofsi» (ймовірно – Горгорович) з інформацією про те, що під час відбиття військом Речі Посполитої одного з руйнівних нападів морських збройних загонів запорозьких козаків був скоєний напад на Польщу з боку кримськотатарського війська. З цього приводу великий везір Халіль-паша написав листа кримському ханові Джанібеку Гіраю з вимогою припинити напади підпорядкованих йому збройних сил на володіння Польщі, тому що такі дії суперечили мирному договору, укладеному Високою Портою з Річчю Посполитою [20]. Для нашого дослідження ці відомості є цікавими тим, що вони певною мірою відображають обоюсторонню зацікавленість Запорозької Січі та Кримського ханства у посиленні бойових дій проти зазначеної країни, наслідком чого стало координування бойових дій збройних сил вказаних державних утворень проти Речі Посполитої. При цьому варто зазначити, що кримськотатарське військо діяло всупереч укладеному раніше і розглянутому нами вище турецько-польському мирному договору.

Важливим для нас є відображення у досліджених нами османсько-турецьких рукописних документах того факту, що упродовж наступних трьох років, які проминули від часу розглянутої історичної події, активність вторгнень військово-морських загонів запорозьких козаків у турецькі володіння не зменшилася, проте дещо звужився їхній ареал. Така ситуація зберігалася також і під час правління в козацькій Україні гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного (1614–1622 роки). Тогочасна зовнішня військова активність запорозького козацтва була повністю спрямована проти Османської Туреччини [21]. Таке міркування підтверджується текстами розпоряджень турецького султана офіційним посадовим особам, призначеним у причорноморських володіннях Високої Порти, а саме: «Наказ суддям Сілістри, Німбулу та Відня

[про відправлення військової сили в [регіон] Дніпра] від 2 дня шеввала 1036 року Гіджри (16 червня 1627 року за християнським літочисленням) [22]; «Наказ судді та правителю Аккерману» від 10 дня місяця зількаде 1036 року Гіджри (23 липня 1627 року за християнським літочисленням) [23]; «Наказ релігійній особі («молла») Синопа [з приводу оборони фортеці Синоп від нападу козацьких руйнівників] від 21 дня місяця джемазейлеввела 1037 року Гіджри (28 січня 1628 за християнським літочисленням) [24]; «Наказ беглербегові [регіону] Дніпра (Нехай буде Його щасливе життя тривалим!) Ібрагіму», датований початком (перша декада) місяця рамадана 1037 року Гіджри (5–15 травня 1628 року за християнським літочисленням) [25]; «Наказ головнокомандувачу Дніпровського [регіону] Ібрагіму-папі [з приводу оточення фортеці Кафа військовими силами хана Мехмеда Гірая та калгая Шагіна Гірая спільно з козацькими нищівними загонами]» [26] від 3 зількаде 1037 року Гіджри (5 липня 1628 року за християнським літочисленням); «Накази суддям міст Кафи, Судака, Тамані [з приводу позбавлення правом володіння ними Кримським ханством Мехмеда Гірая та його брата Шагіна Гірая через те, що останні принесли своєму населенню страждання] від 27 дня місяця шеввала 1037 року Гіджри (30 червня 1628 за християнським літочисленням)» [27] та інші. Адже ці історичні документи містять інформацію про те, що на час сходження на трон Московського царства Михайла Романова (роки правління: 1613–1645) діяльність збройних сил запорозьких козаків обмежувалася лише нападами на прибережні райони Південного Причорномор'я, які були тоді підконтрольні Високій Порті. Ця обставина спричинила численні збройні сутички між військовими загонами українських козаків та збройними силами Високої Порти. У даному випадку ми не вважаємо за доцільне аналізувати спонукальні мотиви вторгнень військових формувань Запорозької Січі у причорноморські володіння Османської Туреччини, але маємо зазначити, що така військова активність є свідченням посилення воєнної організації українського козацтва та зростання військово-політичної ваги Запорозької Січі в названому регіоні Європи. Оскільки виявляється, що, на відміну від козацького війська, очолюваного Дмитром Корибут-Вишневецьким, бойові дії збройних формувань Запорозької Січі в першій половині XVII століття відбувалися задля досягнення своєї власної мети, а не з метою виконання завдань, поставлених з боку сусідньої держави. Такий висновок можна підтвердити на засадах результатів джерелознавчого аналізу відомостей з османсько-турецьких рукописних документів дослідженої нами історичної доби про низку серйозних нападів на володіння Високої Порти в зазначеному регіоні, здійснених під командуванням гетьмана Петра Сагайдачного. Найбільш значними з цих військових заходів були такі: вторгнення у володіння ердельських [28] магнатів та військових похід, здійснений в 1613 році до Килбуруна [29]. Зазначимо, що вторгнення запорозьких козаків у причорноморські володіння Високої Порти були настільки загрозливими для останньої, що на боротьбу з ними уряд цієї держави змушений був врядувати досить значні за своєю чисельністю збройні формування. Зокрема, проти очолюваних Петром Сагайдачним козацьких військово-морських сил, які атакували турецьку фортецю Очаків, захопивши при

цьому пість турецьких вантажних кораблів і декілька човнів, була направлена потужна флотилія турецького військово-морського флоту [30]. Але, згідно з повідомленнями з османсько-турецьких літописів, а саме з «Захоплення козаками «'ак» (قاع) фортеці Синоп і у зв'язку з цим страчення Нусуга-паші» (بنونيس قاع فارق) (بنونيس قاع فارق حوصرن طلكميتي قارخا نس طلق يف ي غودلوا لثق ببين كفاش اب حوصرن طلكميتي قارخا نس طلق ١٠٢٣هـ), датованої 1023 роком за літочисленням Гіджри (1614 роком) [31], з літопису «Історія Печеві» Печеві Ібрагіма Ефенді [32], з «Захоплення козаками Синопу» (بنونيس قاع فارق) (بنونيس قاع فارق), датованої місяцем реджебом 1013 року за літочисленням Гіджри (листопад-грудень 1604 року), з літопису «Підсумок історії» Мустафи Катіб Челебі [33] та з «Історія Найіма Ефенді» Мустафи Найіма Ефенді [34], найбільш загрозливим для Османської імперії морським військовим походом українських козаків виявився похід, здійснений в серпні 1614 року проти міста Синоп, через яке пролягав морський торговельний шлях, який сполучав столицю Високої Порти (місто Стамбул) із східним узбережжям Чорного моря [35]. Саме після цієї події літописці XVII століття, зокрема Печеві Ібрагім Ефенді, Мустафа Катіб Челебі та Мустафа Найіма Ефенді, змушені були відзначити особливе значення козацького фактора у співвідношенні військово-політичних сил на Чорному морі. Зокрема, Печеві Ібрагім Ефенді наголосив, що захоплення та зруйнування запорозькими козаками Синопа, яке супроводжувалося страгою та взяттям у полон великої кількості мешканців і спаленням цього міста, спричинило прибуття до столиці численних людей, які з плачем, що «піднісися до неба», скаржилися султану на правителя названого міста Насуха-пашу. У зв'язку з цим султан видав наказ покарати цього чиновника смертною карою [36]. Печеві Ібрагім Ефенді, Мустафа Катіб Челебі та Мустафа Найіма Ефенді в своїх описах цієї історичної події звернули увагу насамперед на зруйнування запорозькими козаками самого міста Синопа, а також на ту обставину, що в результаті захоплення цього міста запорозькими козаками його населення було страчене, дітей його мешканців міста взяли в полон, а саме місто було спалене. Повідомляється також про те, що запорозькі козаки повернулися додому з великою здобиччю [37]. У зв'язку з цією подією оборонець Дунайського регіону та Чорного моря Ібрагім-паша отримав наказ встановити контроль за переправами козаків через Дніпро, щоб затримати там противника. Отже, коли козаки повертались вже додому, на своєму шляху вони зіткнулися з татарським військом, і між ними стався запеклий бій. В цьому збройному зіткненні козаки зазнали поразки, втратили свою здобич і намагалися врятувати хоча б свої життя. Ті ж козаки, яким вдалося уникнути загибелі, були взяті в полон воїнами Ібрагіма-паші та відповідним чином покарані, а 20-х полонених за вказівкою Ібрагіма-паші 5 жовтня 1614 року доставили до Стамбула [38]. Проаналізовані нами відомості, отримані з вищеназваних османсько-турецьких рукописних документів, дозволяють нам стверджувати, що районом найбільшої військової активності збройних сил Запорозької Січі на морі в першій половині XVII століття був Дніпро-Бузький лиман [39], який мав стратегічне значення у системі чорноморського торговельного мореплавства, а також являв собою водну артерію, використовувану для здійснення морських походів запорозьких козаків до володінь Високої Порти, розташованих на Кримському півострові та на південному

узбережжі Чорного моря. В цьому зв'язку вартим уваги є також повідомлення про те, що навесні 1615 року козацька флотилія запорозьких козаків, яка складалася з 80-ти «чайок», здійснила військовий похід аж до самої столиці Високої Порти – міста Стамбула. Зважаючи на те, що цей напад був несподіваним для гарнізону Стамбула, місто було сплюндровано, а його околиці спалені. Щоб покарати нападників, султан Ахмед I віддав наказ захопити козацьку флотилію. Виконуючи цей наказ, кораблі турецьких військово-морських сил переслідували флотилію козаків аж до гирла Дунаю, де й відбувся запеклий морський бій, який завершився поразкою турків і захопленням козаками в полон командувача підрозділу турецького флоту, який мав знищити цих козаків [40].

Текстологічний аналіз повідомлень з османсько-турецьких літописних творів про вторгнення збройних формувань запорозьких козаків у причорноморські володіння Високої Порти, який ми наразі обговорюємо, на наш погляд варто здійснювати з врахуванням військово-політичної ситуації, що існувала в дослідженому нами регіоні впродовж другого десятиріччя XVII століття. Зазначимо, що відповідне становище певною мірою відображене в архівних документах, написаних в часи визначеної нами історичної доби. Зокрема, у книзі №82 з фонду «Mühimme Defteri» османського архіву Туреччини містяться важливі для нашого дослідження відомості, пов'язані з історією українськокозацько-кримськотатарських стосунків, а саме тих суперечностей, які існували впродовж минулих часів між кримськими татарами, підпорядкованими Османській державі, та українськими козаками, що перебували на службі у Речі Посполитої [41]. На особливу увагу заслуговує інформація, з якої виявляється, що одним з негативних для Високої Порти наслідків морських війн, які ця держава провадила у Середземному морі в 1614 році, стало послаблення військово-політичного контролю османського уряду на Чорному морі. Зазначається, що, скориставшись цією ситуацією, запорозькі козаки, які перебували під польським контролем, досягли річкою Дунай до Чорного моря і сплюндрували турецьке місто Синоп [42]. Зазначимо, що в літописах вищеназваних турецьких авторів, розглянутих нами вище, були подані докладні описи саме цієї історичної події.

Що ж стосується інформації, пов'язаної з відображенням військово-політичної ситуації, яка існувала на той час у Нижньому Подунав'ї, та стосовно значення козацького фактора в історичному розвитку вказаного регіону, то вони наявні в документах, присвячених опису подій, пов'язаних з боротьбою за престолонаслідування у Молдові, яка перебувала в той час під протекторатом Османської імперії. Саме тому після смерті молдовського воєводи Єремія турецький султан призначив новим воєводою Стефана Томаша. Але дружина колишнього воєводи звернулася до уряду Речі Посполитої з проханням допомогти їй у справі отримання згаданої посади її сином Топалом Костянтином. З цієї метою до Молдови було споряджено 40-тисячне українське козацьке військо, за допомогою якого Стефана Томаша було усунуто від влади. У зв'язку з цим в 1616 році до Молдови була споряджена османська армія під командуванням Іскендера-паші, яка завдала поразку названому козацькому війську та поновила Стефана Томаша на посаді молдовського воєводи. Проте Іскендер-паша продовжив свою воєнну компанію проти

українсько-козацького війська спільно з воєводами Валахії, Молдови та Трансильванії. У відповідь на цей захід проти війська Іскендера-паші була споряджена армія Речі Посполитої. Тим часом, напередодні початку битви, а саме 27 вересня 1617 року, на прохання польської сторони було підписано мирну угоду, відому як «Бузький договір» (Bussa Muâhedesi). Умовами цього договору передбачалося скасування козацьких і татарських нападів на придунайські володіння Високої Порти та забезпечення неутручання Речі Посполитої у внутрішні справи Валахії, Молдови, а також Трансильванії. В архівних документах, залучених нами в науковий обіг, також говориться й про те, що в тому самому 1617 році Київський митрополит Петро Могила почав засновувати в Молдові римську церкву, але керівники конфесій були стурбовані таким розвитком подій, пов'язаних з релігійними питаннями. Ці суперечності були відображені в досліджених нами архівних документах наявністю в них відомостей про заходи, вжиті з боку османського уряду для вирішення зазначеної проблеми. Зокрема, в документі №87 з назвою «Наказ воєводи Молдови» [43], датованому приблизно 15 травня 1617 року, йдеться про захист інтересів владики, митрополита й інших священників, які перебували в Молдові, а також міститься застереження про необхідність перешкоджати втручання представників римського духовенства (патріархів) у справи молдовської православної церкви.

Слід зауважити, що з отриманням султанського трону Османом II Генджом (роки правління: 1618–1622) 26 лютого 1618 року, який намагався посилити міжнародну політику своєї держави, посилювався процес організації воєнних компаній для вирішення стратегічних питань. З іншого боку, знову активізувались напади вищезгаданого козацького війська проти Молдови. В досліджених нами документах є відомості про те, що згідно з відповідним наказом вже згаданий нами Іскендер-паша вкотре спрямував свою армію проти козацького війська. Зокрема, йдеться про накази посадовцям-командирам турецьких володінь на Дніпровському та Дунайському регіонах вжити заходів, спрямованих на забезпечення опору збройним формуванням українських козаків [44].

Щоб краще зрозуміти військову ситуацію, що склалася в нижньодніпровських володіннях Високої Порти, можна скористатися інформацією з документа №298, що має назву «Наказ усім кадї, які перебувають в санджаці Сілістра» і датований 1 вересня 1618 року. В цьому документі йдеться про додаткові заходи, які мають забезпечити посилення оборони згаданих володінь від вторгнень ззовні, а саме – про необхідність перебування у фортеці Очаків упродовж зимового періоду самого правителя Сілістрійського санджаку – головнокомандувача «Özi» [45] Мехмеда бей: «Özi Beğlerbeğisi ve ber-vech-i arpalık Silistre sancağına mutasarrıf olan emîru'l-ümera'îl-kirâm Mehmed dâme ikbâlühü hâliyâ müceddeden binâ vü ta'mîr olunan Özi Kal'asında kışlayup ol etrâfı muhâza itmek fermânım olmağla kendisi Özi'de kalup...» [46]. Щодо подальших заходів, які передбачалися бути вжитими командуванням Високої Порти в Дніпровському регіоні, то вони зазначені в документі №237, що має назву «Наказ на ім'я правителя Сірема [47] Гасану бейо» та був виданий через місяць після вищезгаданого наказу, а саме 12 травня 1618 року. Сутність останнього наказу полягає в необхідності передислокувати певну частину збройних

сил Високої Порти з району, прилеглого до Середнього Подунав'я, в бік до Дніпра «...Özi cânibine varup hidmetde bulunmağa sa'yü ikdâm eylesesin. Özi cânibinün muhâvazası mühimmatdandır...» [48]. В османсько-турецьких архівних документах, зокрема в тих, що зберігаються у вищезазначеному нами фонді, міститься важлива інформація про заходи турецького уряду, спрямовані на посилення оборони нижньодніпровських володінь Високої Порти, а також на підготовку до Дніпровського (Özi) походу. Зокрема, в документі №231, що має назву «Наказ кадїєві та оборонцю фортеці Сілістра Мехмеду» і датованого 1 червня 1618 року, наголошується таке: «У зв'язку з потребою в додаткових силах для виконання ремонтних робіт фортеці на узбережжі Дніпра з загальної кількості людей, які повинні були направлятися з фортеці Сілістра, 10 осіб мали бути направленими в бік Дніпра проти козацьких озброєних розбійних формувань; інша частина в кількості 40 осіб складалась з релігійних осіб, призначених для забезпечення життєдіяльності фортеці на Дніпрі, а решта з 20 осіб повинні були залишатися для оборони фортеці Сілістра. Чисельність осіб, які відправляються має бути такою, як було відправлено раніше» [49]. Отже, із поданого тексту архівного документу виявляється, що уряд Високої Порти вважав посилення військової присутності у Дніпровському регіоні за стратегічне завдання зовнішньої політики названої держави. Причина активізації військових зусиль відповідним чином визначається, зокрема, з архівного документу за №238, що має назву «Наказ правителю Боснійського ейалету Іскендеру-паші про призначення його головнокомандувачем війська, яке має відправитися у напрямку до Дніпра» [50] і датованого 1 червня 1618 року (за календарем Гіджри – 7 дня місяця джемазейлагіра 1027 року). Цей наказ містить відомості про те, що Іскендер-паша, незважаючи на будь-які обставини, повинен був вирушити разом зі своїм військом до Дніпра і забезпечити оборону цього регіону, відбиваючи грабїжницькі напади козацьких збройних загонів. Зазначимо, що при цьому вказувалося також на необхідність вжити заходів, спрямованих на позбавлення українських козаків джерел поповнення запасів їхнього харчування під час здійснення ними контролю за кораблями, які рухалися Дунайським річковим торговельним шляхом. Зокрема, у документі №310, відомому під назвою «Наказ головному правителю Дніпровського [регіону] кадїєві Бабадаги та головному представнику у Подунав'ї Мустафі» [51] і датованого 22–25 серпня 1618 року (за календарем Гіджри – 1 дня місяця рамадана 1027 року), згадується про те, що риболовля в озерах і протоках в області Бабадаги Дунайського регіону не є прибутковою для державної скарбниці, а, навпаки, виявляється забезпеченням харчування для козацьких збройних загонів, які переховуються в цих місцях і навіть контролюють суднохідство в цій зоні. Таким чином, з розглянутих архівних документів з'ясовується, що причиною активізації воєнних зусиль Високої Порти в Нижньому Подніпров'ї було посилення військової активності збройних формувань українських козаків стосовно володінь названої держави, розташованих у Північно-Західному та Західному Причорномор'ї. Разом з цим перетворення Запорозької Січі на потужну воєнну силу спричинило посилення прагнень Речі Посполитої залучити українських козаків до своїх військових

дій супроти Московського царства. Такі прагнення простежуються в архівному документі польського походження, складеному, імовірно в 1619 році, під назвою «Письмо неизвѣстнаго къ Козакамъ Запорожскимъ, представляющее имъ опасности подвергается Рѣчъ посполитая, по причинѣ ихъ набѣговъ на Турцію и совѣтующее имъ отправляться на Московскую войну къ Королевицу Владиславу, если не въ состояннн жить мирно» [52]. Грунтуючись на висловленому, ми вважаємо за доцільне зазначити, що в досліджених нами османсько-турецьких історичних писемних документах є відомості про вторгнення військово-морських загонів запорозьких козаків у Нижнє Подунав'я на територію, прилеглу до Стамбула, про їхні напади на портове місто Синоп, а також

про заходи уряду Високої Порти, спрямовані на посилення оборони свого Дніпровського регіону, що свідчить про те, що згадані бойові дії чинилися з використанням тих самих стародавніх шляхів торгівлі Причорномор'ї, якими в добу раннього середньовіччя активно пересувалися купці з Київської Русі до Візантійської імперії та навпаки [53]. Отже варто констатувати, що розглянута нами військова діяльність запорозьких козаків упродовж перших двох десятиріч XVII століття була найактивнішою складовою функціонування вищезазначених водних комунікаційних шляхів.

Військові дії українських козаків доцільно умовно розділити на два типи, а саме на такі: 1. Руйнівні вторгнення окремих військово-морських загонів у

Український козак під час бою (XVII ст.)

Карта Османської імперії (XVII–XVIII ст.): жовтим кольором позначена територія цієї держави, а пурпуровим показано межі території, яку у 1639 р., згідно з Каширшїрїнським договором (نوريش صرق, Kasr-ı Şirin), було передано у володіння держави Сефевідів (Азербайджану)

прибережні володіння та портові міста Османської імперії; 2. Участь в якості союзників у війнах з Високою Портою, які провадилися Річчю Посполитою та Австрійською імперією. Зазначимо, що присутність у повідомленнях з османсько-турецьких писемних документів про згадані військові дії докладної інформації про втрати козаків у боях та покарання їх турками є свідченням визнання авторами цих документів запорозьких козаків як найбільш сильних, а отже – небезпечних для Високої Порти воїнів. На користь висловленого нами міркування свідчить той факт, що «козацьке питання» було одним з найважливіших питань у дипломатичних стосунках згаданих європейських держав з Османською імперією. Ця обставина відображала значне зростання військової сили українського козацтва, і як наслідок цього історичного явища – посилення значення цієї етнополітичної спільноти в системі міжнародних відносин у Європі дослідженої нами історичної доби. До сказаного варто додати, що зафіксована угорською дослідницею Марією Іваніч в австрійських архівних документах інформація про участь запорозьких козаків у війні з Габсбургами на боці Османської імперії не підтверджується досліджуваними нами османсько-турецькими писемними документами. Тому доцільно висунути припущення, що згадані козаки були вільними найманцями. Отже, розглянута інформація, на наш погляд, є додатковим свідченням того, що потреба у такій військовій силі, якою були запорозькі козаки, виявлялася з боку всіх учасників розглянутого збройного конфлікту, а саме з боку Речі Посполитої, держави Габсбургів, а також і Османської імперії, зокрема.

Важливими для нашого дослідження є виявлення відомостей про наявність у другому десятилітті XVII століття чинників, які стали передумовами для формування в майбутньому українськокозацько-кримськотатарського союзу. Зокрема, такими є повідомлення про те, що збройні сили Кримського ханства, незважаючи на підлеглисть цього державного утворення Османській імперії, разом з українськими козаками чинили вторгнення у нижньодунайські володіння останньої.

Підсумовуючи це дослідження, варто наголосити на такому: 1) етимологічне значення терміну «козак» – «рити, копати», «надбання, здобуток, прибуток; дохід», а також «переможець», «вправний вершник», «вільна людина, яка шукає для себе пригод» та інше; 2) слід вважати, що первинним історично-географічним ареалом козацтва була територія кипчацького степу (Deşt-ı Kırşak); 3) процес формування та розвитку українського козацтва слід вивчати у взаємозв'язку з кипчацьким козацтвом; 4) хронологічно час появи слова «козак» – до XII століття; 5) 90–ті роки XV сторіччя – початок морських походів українських козаків; 6) запорозькі козаки в період між другою половиною XV та першою половиною XVII століть здійснювали морські походи в район південного узбережжя Чорного моря понад 20–ти разів; 7) причини цих походів були, головним чином, політичні та економічні; 8) у результаті наступу козацького війська України Османська держава зазнавала відчутних втрат, а саме: багато людей попадали в полон, міста і фортеці захоплювались, а нерухоме майно знищувалось чи руйнувалось; 9) починаючи від 40–х років XVII ст., стає очевидним виникнення дипломатичних відносин між козацько-гетьманською Україною, Кримським ханством і Османською державою; 10) надання турецькими султанами гетьманських повноважень очільникам Запорозького козацтва і залучення українських козаків

для здійснення разом з турками та кримськими татарами спільних військових походів. Таким чином, об'єктивне тлумачення текстів українських, турецьких і деяких арабських писемних джерел дозволяє нам виконувати об'єктивні дослідження з питань формування та етапів розвитку українського козацтва, морських походів українських козаків, укладання воєнно-політичного союзу, а також зовнішньополітичної спрямованості діяльності гетьманів.

Список використаних джерел

1. «Богдан» – назва, якою у Високій Порті означалися землі Молдови й Румунії, які в 1455 році султан Мехмед II обкладав податком, і які на початку XVII століття являли собою територію, підвладну Османській імперії. Див.: Türk Ansiklopedisi, Bopdan, İstanbul, Milli Egitim Basımevi, 1976, Cilt 8. – S.321–322.

2. Collectanea z Dziejopisów Tureckich Rzeczy do Historii Polskiej Służących. Z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag przez J. J. Sękowskiego Profesora zwyczajnego języków Wschodnich w Cesarskim Uniwersytecie S. Petersburgskim, Tom Pierwszy z Rycinami, w Warszawie Nakładem Zawackiego i Węckiego Uprzywilejowanych Drukarzy i Xięgarzy Dworu Królestwa Polskiego, 1824. – S.123–129.

3. Финкель К. История Османской империи: Видение Османа: [пер. с англ.] / Кэролайн Финкель. – М.: ФСТ, 2010. – 829, [3] с.

4. Mária Ivanics, Nimçe Emperatoru Hizmetinde Bulunan Kazak Kuvvetleri (1593–1606), Szeveget / Macaristan [1995]. – S.5–7 (рукопис цієї роботи зберігається в нашому особистому архіві). Про посилення військово-політичної діяльності козацтва за межами Речі Посполитої в 1594–1595 рр. (Леп'яво Сергій. Козацькі війни / Сергій Леп'яво. – Чернігів: «Сіверянська думка», 1996. – 285 с.)

5. Назване місто ще з часів античності активно торгувало з Кримом. Зокрема, саме від порту Сінопи починався прямий морський торговельний шлях через Чорне море до Херсонеса Таврійського та до міст Боспорського царства. Див.: Крюков В. Г. Ал-Хуварізі про «Сарматію – землю бурджанів» та сусідні з нею «країни» / Віктор Григорович Крюков. – Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – С.144–145.

مدن و عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف
عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف
مدن و عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف

8. Aycibin, Zeynep, Kâtib Çelebi. Fezleke: Tahlil ve Metin. I, II, III, Doktora Tezi, Hazırlayan: Zeynep Aycibin (20016076), Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir İzzan, T. C. Mimar Sinan Güzeli Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortazap Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2007. – S.600–601.

مدن و عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف
عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف
مدن و عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف

10. Подаємо назву цього документу турецькою: Öskender Paşa Kazak Tarafına Serdar [Tayin Edildi] ve Erel'e Mektup Gönderildi.

مدن و عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف
عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف
مدن و عظیم شداوح ندرج لوبناتسا لوال دلجلا یبلج بیتاک فکلذف

11. «... ۱۶۸۳ ... مراد عظیم لوبناتسا ... یزات دلجلا یبلج بیتاک فکلذف ... ۱۱ ص ۳۴۸ – ۳۴۶»

12. Підтвердженням нашого міркування про те, що в цьому фрагменті повідомляється саме про історичну подію, описану у літописі Катіба Челебі, є наявність у назві розглянутого розділу фрази مؤرم (Милість Божя Його душі), як доказ того факту, що описана подія відбулася в минулому, тобто у 1606 році.

13. Добруджа – історична область, розташована на кордоні між Румунією та Болгарією (північна частина Добруджі входить до складу Румунії, а південна – до Болгарії). Зі сходу на захід її територія простягається від західного узбережжя до Балканських гір. У 1417 році ця історична область стала володінням Османської імперії, вона замала статус санджаку чи ейялету. Добруджа зазнавала численних нападів з боку угорців, валахів та українських козаків. У час правління султана Байезида II (1481–1512 роки) названа область

разом зі своїм адміністративним центром, містом Сілістрою, була приєднана до Румелійського бейлербейліку, але у зв'язку з численними нападами на його територію запорозьких козаків, за правління султана Мурада III (1574–1595 роки), а саме у 1593 році, Добруджа була приєднана до Дніпровського бейлербейліку. Див.: Тьрк Ansiklopedisi, Dobruca, Cilt XIII, Ankara, Milli Eretim Basımevi, 1966. – 511 s.

14. Військова адміністрація у великих еялетах Османської імперії. Посадова особа, яка керувала зазначеною військовою справою, називалася «беглербегі».

٥١-٥٠ ص. «یناثل دلجل» یناطلسا لتاتینم فومجم «کب نودیرف نیب و لیثیمت و عبط داکتسدرویز د فراع فناخم یوقت حین زویچوا» لیمکت دح ندیسر دندرخ لایع یبر رخاوا کنس ن س ١٢٦٥ شب شمتلا زویکیا ص. ٥١٩ ردتشملوا

15. Ekkehard Eickhoff, Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. – München, 1970. – 495 s.

16. Aycibin, Zeuner, aynə eser. – S.539–540.

٥١٢ ص. ٣٨٥-٣٨٤ «١٢٨٦» ن س ردتشملوا عبط دندس

٤١٢ ص. ٣٨٥-٣٨٤ «١٨» ن س ردتشملوا عبط دندس

٤١٢ ص. ٣٩٤ «١٩» ن س ردتشملوا عبط دندس

٤١٢ ص. ٣٩٤ «٢٠» ن س ردتشملوا عبط دندس

21. Yücel İzzet, İzz' den Tuna'ya: Kazaklar, 1. Baskı, İstanbul 2004, Yeditepe Yayınları, 1. Baskı. – 488 s.; Ferhat Turanlı, Zaporozh Kazaklarının Gıney Karadeniz Sahillerine Dışınledikleri Seferleri, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaali Tarihi Sempozyumu – III, Kocaali Üniversitesi, Türkiye, 25–26–27 Mart 2016. – 188 s.

22. Silistre ve Nipbol ve Vidin sancaklarında vâkə' olan kâdılarla hüküm ki; «Наказ судьям Сілістри, Нігболу та Відня [про відправлення військової сили в [region] Дніпра], датований (Hicri: 2 Юеввал, sene 1036) 2 дня місяця шеввала 1036 року Гіджри (16 червня 1627 року за християнським літочисленням), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Barobakanlık Devlet Arıivleri Genel Mıdırı, Osmanlı Arıivi Daire Barokanlıra, Yayın Nu.: 54, Dıvân-ə Ньмвуйм Sicilleri Dizisi: VII, Yayına hazırlayanlar: Насэ Osman Yöldəzm, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioplu, Ayhan İzyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara 2001, i. 4, XLII s. – 121 s.

23. Akkırman kâdisına ve mütesellimine hüküm ki; «Наказ судді та правителю Аккерману» датований (Hicri: 10 Zolkade, sene 1036) 10 дня місяця зількаде 1036 року Гіджри (23 липня 1627 року за християнським літочисленням), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Barobakanlık Devlet Arıivleri Genel Mıdırı, Osmanlı Arıivi Daire Barokanlıra, Yayın Nu.: 54, Dıvân-ə Ньмвуйм Sicilleri Dizisi: VII, Yayına hazırlayanlar: Насэ Osman Yöldəzm, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioplu, Ayhan İzyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara 2001, s. 5, XLII s. – 121 s.

24. Sinob monlâsına hüküm ki; «Наказ релігійній особі («молла») Сінопа [з приводу оборони фортеці Сіноп від нападу козацьких руйнівників], датований (Hicri: 21 Юеввал, sene 1037) 21 дня місяця шеввала 1037 року Гіджри (24 червня 1628 за християнським літочисленням), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Barobakanlık Devlet Arıivleri Genel Mıdırı, Osmanlı Arıivi Daire Barokanlıra, Yayın Nu.: 54, Dıvân-ə Ньмвуйм Sicilleri Dizisi: VII ... S.69.

25. Beplerberpisi Əbrəhm dvme ikbvlyhyu hkykm [ki]; «Наказ беглербегові [regionу] Дніпра (Нехай буде Його щасливе життя тривалим!) Ібрагіму-паші», датований (fo gutte-i Ramazni-l-mıvrek, sene 1037) початком місяця рамазана 1037 року Гіджри (приблизно 5 травня 1628 року за християнським літочисленням), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Barobakanlık Devlet Arıivleri Genel Mıdırı, Osmanlı Arıivi Daire Barokanlıra, Yayın Nu.: 54, Dıvân-ə Ньмвуйм Sicilleri Dizisi: VII ... S.47.

26. Özi Beplerberpisi Əbrəhm Pasa'ya hüküm ki; від (Hicri: 3 Zilkade 1037) 3 дня місяця зількаде 1037 року Гіджри (5 липня 1628 року за християнським літочисленням), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628). – T. C. Barobakanlık Devlet Arıivleri Genel Mıdırı, Osmanlı Arıivi Daire Barokanlıra, Yayın Nu.: 54, Dıvân-ə Ньмвуйм Sicilleri Dizisi: VII ... S.73–74.

27. Kefe ve Sudak ve Taman kâdılarına hüküm ki; від (Hicri: 27 Юеввал, sene 1037) 27 дня місяця шеввала 1037 року Гіджри (30 червня 1628 за християнським літочисленням), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Barobakanlık Devlet Arıivleri Genel Mıdırı, Osmanlı Arıivi Daire Barokanlıra, Yayın Nu.: 54, Dıvân-ə Ньмвуйм Sicilleri Dizisi: VII ... S.69–70.

28. Erdel – західна територія сучасної Румунії, також частина території Угорського королівства.

29. Kəlbürün – це словосполучення складається з двох слів: «кə»», що означає «волося», та «bürün» – «ні»; назва фортеці (споруджена тюрками у XV ст.), розташованої на кінці півострова «у вигляді довгого гострого носа, схожого на волосся» (українськ. «Кинбурнська коса»); північно-західна частина Кинбурнського півострова, що між Дніпро-Бугським лиманом і Чорним морем.

30. İzzet, Yücel, İzz' den Tuna'ya: Kazaklar ..., S.342. «١٢٨٣» فراع عبط «لوبيئاتسا» یناثل دلجل «یوچپ خیرات» ص. ٣١. ٤٨٧ ص. ٣٤٢.

32. Pezevi, Əbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Hazırlayan: Bekir Sotkə Baykal, Cilt II, Ankara, T. C. Kültür Bakanlıra Yayınları, 1999. – 489 s. «١٢٨٦» ن س ردتشملوا عبط دندس

٤١٢ ص. ٣٥٨ «١٢٨٦» ن س ردتشملوا عبط دندس

٤٥١ ص. ١١٨-١١٩ «٣٤» ن س ردتشملوا عبط دندس

35. У книзі географа XII століття Абу 'Абдаллаха Мухаммада аш-Шаріфа ал-Ідрісі «Розвага стомленого в мандрах по світу» (قائل قارتاخ یف قاتشالم) зазначено, що відетань морського шляху від Константинополя через Сіноп до Трапезунда тривала 9 днів. Див.: Al-İdrisi, Opus geographicum sive «Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare student». Consilio et auctoritate E. Cerulli, F. Gabrieli, G. Levi Della Vida, L. Petech, G. Tucci. Una cum aliis ediderunt A. Bombasi, U. Rizziano, R. Rubinacci, L. Vecchia Vaglieri. Neapoli – Romae: Publisazipni dell 'Istituto per l'Oriente, 1891, Fascicle VIII. – P.908.

٤٨٧ ص. ٣٤٢ «٣٦» فراع عبط «لوبيئاتسا» یناثل دلجل «یوچپ خیرات» ص. ٣٦. ٤٨٧ ص. ٣٤٢.

37. İzzet, Yücel, İzz' den Tuna'ya: Kazaklar ..., S.343.

38. Gös. Yer.

39. Щодо цього перебігу подій, пов'язаних з морським походом на м. Сіноп та його наслідками, див.: İzzet, Yücel, İzz' den Tuna'ya: Kazaklar ..., S.343–344.

40. İzzet, Yücel, İzz' den Tuna'ya: Kazaklar ..., S.347.

41. BAO, MD, Nu.: 82 (1026–1027 / 1617–1618). T. C. Barobakanlık Devlet Arıivleri Genel Mıdırı Osmanlı Arıivi Daire Barokanlıra, Yayın Nu.: 47, Dıvân-ə Ньмвуйм Sicilleri Dizisi: VI, Yayına hazırlayanlar: Насэ Osman Yöldəzm, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioplu, Ayhan İzyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara, 2000, s. XII – 333 s.

42. BAO, MD, Nu.: 82, s. XIII.

43. Bopdan voyvodasına hüküm ki: Bopdan'da bulunan vladika, metropolit vs. papazların iolerine Rum patrikleri ve dıoardan bazı roahşlar tarafından yapılan müdahalelerin önlenmesi (датованому Hicri: 9 Cemazeyilevvel, sene 1026) 9 дня місяця джемазейілеввала 1026 року Гіджри (приблизно 15 травня 1617 року за християнським літочисленням), BAO, MD, Nu.: 82, s. XIV, 59.

44. BAO, MD, Nu.: 82, s. XVII.

45. У досліджених нами османсько-турецьких писемних документах термін «زوا يزوا وزوا» (Özi, Özi, Özi) застосовується у двох семантичних значеннях: 1) гідронімічному (річка Дніпро); 2) топонімічному (фортеця Очаків – головний адміністративний

центр Дніпровського регіону). Див.: Öztürk, Yücel, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar – 1, 1. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınları, 2004, harite. – 488 s.

46. Silistre sancağında vâkı' olan kâdılara hüküm ki: Silistre sancağına arpalık olarak mutasarrıf olan Özi Beğlerbeyi Mehmet Beğ Özi Kalesi'nde kışlayacağından, sancağın a'sâr ve rûsumu ile bâd-ı hevâsının kendi yerine görevlendirdiği kethüdası Mehmet Çavusa tahsil ve zabtettirilmesi (датований Hiero: 11 Ramzın, sene 1027) 11 дня місяця рамадана 1027 року Гіджри (1 вересня 1618 року за християнським літочисленням), BOA, MD, Nu.: 82. – S.198.

47. Sirem – османське володіння, що розташовувалося на рівнині межиріччя Дунаю та його правої притоки – річки Сави.

48. Sirem Beği Hasan Beğe hüküm ki: Sirem Beği Hasan Beğ'in, Özi seferine gitmek üzere hazırlıklar yaptığı sırada sancağına müdahalede bulunulduğunun iştirilmesi üzerine, sancak kayıtlarına bakıldığında sancağın kendisi üzerinde olduğu anlaşıldığından, kimseyi sancağına müdahale ettirmemesi ve bir an önce Özi taraflarına gidip hizmette bulunması (датований Hiero: 7 Cemazeyilahir, sene 1027) 7 дня місяця джемазейілагіра 1027 року Гіджри (1 червня 1618 року за християнським літочисленням), BOA, MD, Nu.: 82. – S.157.

49. Silistre kâdisına ve Silistre Kal'ası Dizdârı Mehmed'e hüküm ki: (датований Hiero: 7 Cemazeyilahir, sene 1027) 7 дня місяця джемазейілагіра 1027 року Гіджри (1 червня 1618 року за християнським літочисленням), BOA, MD, Nu.: 82. – S.152–153.

50. Bosna Eyâletine mutasarrıf olup Özi cânibine Serdâr olan Vezîr İskender Pasaya hüküm ki: (датований Hiero: 7 Cemazeyilahir, sene 1027) 7 дня місяця джемазейілагіра 1027 року Гіджри (1 червня 1618 року за християнським літочисленням), BOA, MD, Nu.: 82. – S.158.

51. Özi beğlerbeğisine ve Babadağî kâdisına ve Tuna Nâzır Mustafâ'ya hüküm ki: (датований Hiero: 1 Ramazân, sene 1027) 1 дня місяця рамадана 1027 року Гіджри (22 серпня 1618 року за християнськими літочисленнями), BOA, MD, Nu.: 82. – S.206.

52. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комисіею для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волыномъ генераль-губернаторѣ. – Часть третья. – Акты о козакахъ (1500–1648). – Томъ I. – Кіевъ «Въ типографіи И. и А. Давиденко», 1863. – 434 с.

53. Зокрема, то був дніпровсько-чорноморський водний торговельний шлях, яким, згідно з Ібн Хурдазбігом, «купці-руси» через гирло Дніпра і надалі вздовж західного узбережжя Чорного моря транспортували свої товари до Константинополя. Див.: Kitab al-Masalik wa'l Mamalik (Liber viarum et regnorum) auctore Abu' Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh et Excerpta e Kitab al-Kharadj auctore Kodama ibn Dja'far, p.154–155. Цим самим водним шляхом, за даними з «Повісті минулих літ», здійснювалися військові експедиції кийвських князів проти Константинополя у 911 та у 944 роках (Літопис Руський за Іпатським списком. Від ред. О. В. Мишанич. Переклад з давньоруської Л. С. Маховця. – Київ «Дніпро», 1989. – С.18–19, 23–24. – XIV, 590 с.). Що ж до нападів українських козаків на портове місто Синоп, то вони здійснювалися морським торговельним шляхом, який, згідно з ал-Ідрісі, пролягав від Константинополя у східному напрямку вздовж північного узбережжя півострова Мала Азія до Трапезунда, і далі вздовж східного узбережжя Чорного моря прямував на північ, до «руського моря», тобто до Керченської протоки. Див.: Al-İdrisi. Opus geographicum sive «Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare student», p.908.

References

1. «Bogdan» – nazva, jakoju u Vysokij Porti oznachalysja zemli Moldovy j Rumunii', jaki v 1455 roci sultan Mehmed II obkladav podatkom, i jaki na pochatku XVII stolittja javljaly soboju terytoriju, pidvladnu Osmans'kij imperii'. Dyv.: Türk Ansiklopedisi, Boğdan, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976, Cilt 8. – S.321–322.

2. Collectanea z Dziejopisów Tureckich Rzeczy do Historii Polskiej Służących. Z dodatkiem objaśnień potrzebnych i krytycznych uwag przez J. J. Sękowskiego Profesora zwyczajnego języków Wschodnich w Cesarskim Uniwersytecie S. Petersburskim, Tom Pierwszy z Rycinami, w Warszawie Nakładem Zawackiego i Węckiego Uprzywilejowanych Drukarzy i Xięgarzy Dworu Królestwa Polskiego, 1824. – S.123–129.

3. Finkel' K. Istorija Osmanskoj imperii: Videnie Osmana: [per. s angl.] / Kjerolajn Finkel'. – M.: FST, 2010. – 829, [3] s.

4. Mária Ivanics, Nimçe İmparatoru Hizmetinde Bulunan Kazak Kuvvetleri (1593–1606), Szeveget / Macaristan [1995]. – S.5–7 (rukopys cijej' roboty zberigajet'sja v nashomu osobystomu arhivi). Pro posylennja vijs'kovo-politychnoi' dijäl'nosti kozactva za mezhamy Rechi Pospolytoj' v 1594–1595 rr. (Lep'javko Sergij. Kozac'ki vijny / Sergij Lep'javko. – Chernigiv: «Siverjans'ka dumka», 1996. – 285 s.)

5. Nazvane misto shhe z chasiv antychnosti aktyvno torguvalo z Krymom. Zokrema, same vid portu Sinopy pochynavsja prjamyj mors'kyj torgovel'nyj shljah cherez Chorne more do Hersonesa Tavrijs'kogo ta do mist Bospors'kogo carstva. Dyv.: Krjukov V. G. Al-Huvarizmi pro «Sarmatiju – zemlju burdzhani» ta susidni z neju «krai'ny» / Viktor Grygorovych Krjukov. – Lugans'k: DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2009. – S.144–145.

مدن و عظیم شداوح فديرج 'لوبناتسا' لوال دلجلا 'يبلچ بتاك فلذف
٤١٢, ٤١٢, ٣٥٨-٣٧٨ ص. ١٢٨٦ ن من ردفمنلوا عبط

مدن و عظیم شداوح فديرج 'لوبناتسا' لوال دلجلا 'يبلچ بتاك فلذف
٤١٢, ٣٥٨-٣٧٨ ص. ١٢٨٦ ن من ردفمنلوا عبط مدن

8. Aycibin, Zeynep, Kitab Çelebi. Fezleke: Tahlil ve Metin. I, II, III, Doktora Tezi, Hazırlayan: Zeynep Aycibin (20016076), Danışman: Prof. Dr. Abdülkadir Özcan, T. C. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul, 2007. – S.600–601.

مدن و عظیم شداوح فديرج 'لوبناتسا' لوال دلجلا 'يبلچ بتاك فلذف
٤١٢, ٣٧٨-٣٧٨ ص. ١٢٨٦ ن من ردفمنلوا عبط مدن

10. Podajemo nazvu c'ogo dokumentu turec'koju: İskender Paşa Kazak Tarafına Serdar [Tayin Edildi] ve Erdel'e Mektup Gönderildi.

ص. ١٢٨٣ مرامع عظیم 'لوبناتسا' ناث دلجلا 'يوجپ خيرات
٣٤٦-٣٤٨ ص. ١١.

12. Pidtverdzhennjam nashogo mirkuvannja pro te, shho v c'omu fragmenti povidomljajet'sja same pro istorychnu podiju, opysanu u litopysi Katiba Chelebi, je najavnist' u nazvi rozgljanutogo rozdilju frazy gür. U 1417 roci eja istorychna oblast' stala volodinnjam Osmans'koi' imperii', vona zamala status sandzhaku chy ejaletu. Dobrudzha zaznavala chyslennyh napadiv z boku ugorciv, valahiv ta ukrai'ns'kyh kozakiv. U chas pravlinnja sultana Bajezida II (1481–1512 roky) nazvana oblast' razom zi svoi'm administratyvnym centrom, mistom Silistroju, bula pryjednana do Rumelijs'kogo bejlerbejluku, ale u zv'jazku z chyslennymy napadamy na jogo terytoriju zaporoz'kyh kozakiv, za pravlinnja sultana Murada III (1574–1595 roky), a same u 1593 roci, Dobrudzha bula pryjednana do Dniprovs'kogo bejlerbejluku. Dyv.: Türk Ansiklopedisi, Dobruca, Cilt XIII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966. – 511 s.

13. Dobrudzha – istorychna oblast', roztashovana na kordoni mizh Rumunijeju ta Bolgarijeju (pivnichna chastyna Dobrudzhi vhodyt' do skladu Rumunii', a pivdena – do Bolgarii'). Zi shodu na zahid i'i' terytorija prostjagajet'sja vid zahidnogo uzberezhja do Balkans'kyh gir. U 1417 roci eja istorychna oblast' stala volodinnjam Osmans'koi' imperii', vona zamala status sandzhaku chy ejaletu. Dobrudzha zaznavala chyslennyh napadiv z boku ugorciv, valahiv ta ukrai'ns'kyh kozakiv. U chas pravlinnja sultana Bajezida II (1481–1512 roky) nazvana oblast' razom zi svoi'm administratyvnym centrom, mistom Silistroju, bula pryjednana do Rumelijs'kogo bejlerbejluku, ale u zv'jazku z chyslennymy napadamy na jogo terytoriju zaporoz'kyh kozakiv, za pravlinnja sultana Murada III (1574–1595 roky), a same u 1593 roci, Dobrudzha bula pryjednana do Dniprovs'kogo bejlerbejluku. Dyv.: Türk Ansiklopedisi, Dobruca, Cilt XIII, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1966. – 511 s.

14. Vijs'kova administracija u velykyh ejaletah Osmans'koi' imperii'. Posadova osoba, jaka keruvava zaznacheniju vijs'kovoju spravuju, nazyvalasja «beg'lerbeg'i».

٥١-٥٠ ص. ن يثال دلجلا 'نيطالسال' تاتقنم دجومم 'كب زوديرف
نوب و ليشمت و عبط هالستدرويز د مرامع فناخم يوقت حسن زويچوا

لیمفت دح ذیسر مدنرخ عیبر رخاوا لفس نس ۱۲۶۵ شب شمتلا زویلفی
۱۹۰۵ ردهشملوا ص.

15. Ekkehard Eickhoff, Venedig, Wien und die Osmanen. Umbruch in Südosteuropa 1645–1700. – München, 1970. – 495 s.

16. Aycibin, Zeynep, aynı eser. – S.539–540.

و عیطم شدواح ذیجرج 'لوبناتسا' لوالا دلجل 'یبلچ بتاک فلذف'
۱۷. ص. ۴۱۲ ۳۸۵–۳۸۴ ص. ۱۲۸۶' نس ردهشملوا عیطم مدنس

مدنس و عیطم شدواح ذیجرج 'لوبناتسا' لوالا دلجل 'یبلچ بتاک فلذف'
18. ص. ۴۱۲ ۳۸۴–۳۸۵ ص. ۱۲۸۶' نس ردهشملوا عیطم

مدنس و عیطم شدواح ذیجرج 'لوبناتسا' لوالا دلجل 'یبلچ بتاک فلذف'
19. ص. ۴۱۲ ۳۹۴ ص. ۱۲۸۶' نس ردهشملوا عیطم

مدنس و عیطم شدواح ذیجرج 'لوبناتسا' لوالا دلجل 'یبلچ بتاک فلذف'
20. ص. ۴۱۲ ۳۹۴ ص. ۱۲۸۶' نس ردهشملوا عیطم

21. Yücel Öztürk, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar, 1. Baskı, İstanbul 2004, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı. – 488 s.; Ferhat Turanlı, Zaporozh Kazaklarının Güney Karadeniz Sahillerine Düzenledikleri Seferleri, Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu – III, Kocaeli Ünversitesi, Türkiye, 25–26–27 Mart 2016. – 188 s.

22. Silistre ve Niğbolu ve Vidin sancaklarında vâkı' olan kâdîlara hüküm ki: «Nakaz suddjam Silistry, Nigbolu ta Vidnja [pro vidpravlenjja vijs'kovoi' syly v [region] Dnipro], datovanyj (Hicri: 2 Şevval, sene 1036) 2 dnja misjaća shevvala 1036 roku Gidzhry (16 chervnja 1627 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Divân-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VII, Yayına hazırlayanlar: Hacı Osman Yıldırım, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioğlu, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara 2001, i. 4, XLII s. – 121 s.

23. Akkirman kâdisına ve mütesellimine hüküm ki: «Nakaz suddi ta pravtyelju Akkermanu» datovanyj (Hicri: 10 Zilkade, sene 1036) 10 dnja misjaća zil'kade 1036 roku Gidzhry (23 lypnja 1627 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BAO, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Divân-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VII, Yayına hazırlayanlar: Hacı Osman Yıldırım, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioğlu, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara 2001, s. 5, XLII s. – 121 s.

24. Sinob monlâsına hüküm ki: «Nakaz religijnij osobi («molla») Sinopa [z pryvodu oboronu fortעי Sinop vid napadu kozac'kyh rujnivnykyiv], datovanyj (Hicri: 21 Şevval, sene 1037) 21 dnja misjaća shevvala 1037 roku Gidzhry (24 chervnja 1628 za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Divân-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VII ... S.69.

25. Beglerbegisi İbrâhîm dâme ikbâlühüya hüküm [ki]: «Nakaz beg'lerbeg'ovi [regionu] Dnipro (Nehaj bude Jogo shhaslyve zhyttja tryvalym!) İbragimu–pashi», datovanyj (fi gurra–i Ramazâni'l–mübârek, sene 1037) pochatkom misjaća ramazana 1037 roku Gidzhry (pryblyzno 5 travnja 1628 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Divân-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VII ... S.47.

26. Özi Beglerbegisi İbrâhîm Pasa'ya hüküm ki: vid (Hicri: 3 Zilkade 1037) 3 dnja misjaća zil'kade 1037 roku Gidzhry (5 lypnja 1628 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628). – T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Divân-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VII ... S.73–74.

27. Kefe ve Sudak ve Taman kâdîlarına hüküm ki: vid (Hicri: 27 Şevval, sene 1037) 27 dnja misjaća shevvala 1037 roku Gidzhry (30 chervnja 1628 za hrystyjans'kym litochyslennjam). BOA, MD, Nu.: 83 (1036–1037/1626–1628), T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 54, Divân-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VII ... S.69–70.

28. Erdel – zahidna terytorija suchasnoi' Rumunii', takozh chastyna terytorii' Ugors'kogo korolivstva.

29. Kılburun – ce slovospoluchennja skladajet'sja z dvoh sliv: «kıl», shho oznachaje «volossja», ta «burun» – «nis»; nazva fortעי (sporudzhenâ tjurkamy u XV st.), roztashovanoi' na kinci pivostrova «u vygljadi dovogogo gostrogo nosa, shozhogho na volossja» (ukrai'ns'k. «Kynburns'ka kosa»); pivnichno–zahidna chastyna Kynburns'kogo pivostrova, shho mizh Dnipro–Bugs'kym lymanom i Chornym morem.

30. Öztürk, Yücel, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar ..., S.342.

ص. ۱۲۸۳ 'رماع عیطم 'لوبناتسا' یناتلا دلجل 'یوچپ خیرات'
31. ص. ۴۱۲ ۴۸۷ ص. 31.

32. Peçevi, İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal, Cilt II, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999. – 489 s.

و عیطم شدواح ذیجرج 'لوبناتسا' لوالا دلجل 'یبلچ بتاک فلذف'
33. ص. ۴۱۲ ۳۵۸ ص. ۱۲۸۶' نس ردهشملوا عیطم مدنس

فصالخ یف نیسحلا فضرور 'امیجین خیرات' یدنفا یفطرص امیجین
ص. ۱۲۸۱ 'رماع عیطم 'لوبناتسا' یناتلا دلجل 'نیقفاخل رابخا'
34. ص. ۱۱۸–۱۱۹ ۴۵۱ ص. 34.

35. U knyzi geografa III stolitja Abu 'Abdalla Muhammad ash–Sharif al–İdrisi «Rozvaga stomlenogo v mandrah po svitu» (قازنل) (قازنل قارتاخ یف قاتاشمالا) zaznacheno, shho vidstan' mors'kogo shljahu vid Konstantynopolja cherez Sinop do Trapezunda tryvala 9 dniv. Dyv.: Al–İdrisi, Opus geographicum sive «Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare student». Consilio et auctoritate E. Cerulli, F. Gabrieli, G. Levi Della Vida, L. Petech, G. Tucci. Una cum aliis ediderunt A. Bombasi, U. Rizziano, R. Rubinacci, L. Vecchia Vaglieri. Neapoli – Romae: Publisazipni dell 'Istituto per l'Oriente, 1891, Fascicle VIII. – P.908.

ص. ۱۲۸۳ 'رماع عیطم 'لوبناتسا' یناتلا دلجل 'یوچپ خیرات'
36. ص. ۴۱۲ ۴۸۷ ص. 36.

37. Öztürk, Yücel, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar ..., S.343.

38. Gös. Yer.

39. Shhodo c'ogo perebigu podij, pov'jazanyh z mors'kym pohodom na m. Synop ta jogo naslidkamy, dyv.: Öztürk, Yücel, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar ..., S.343–344.

40. Öztürk, Yücel, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar ..., S.347.

41. BAO, MD, Nu.: 82 (1026–1027 / 1617–1618).

T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu.: 47, Divân-ı Hümâyün Sicilleri Dizisi: VI, Yayına hazırlayanlar: Hacı Osman Yıldırım, Vahattin Atik, Dr. Murat Cebecioğlu, Ayhan Özyurt, Mustafa Serin, Fuat Yavuz, Numan Yekeler, Ankara, 2000, s. XII. – 333 s.

42. BOA, MD, Nu.: 82, s. XIII.

43. Boğdan voyvodasına hüküm ki: Boğdan'da bulunan vladika, metropolit vs. papazların işlerine Rum patrikleri ve dışardan bazı şahıslar tarafından yapılan müdahalelerin önlenmesi (datovanomu Hicri: 9 Cemazeyilevvel, sene 1026) 9 dnja misjaća dzhemazeyilevvela 1026 roku Gidzhry (pryblyzno 15 travnja 1617 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 82, s. XIV, 59.

44. BOA, MD, Nu.: 82, s. XVII.

45. U doslidzhenyh namy osmans'ko–turec'kyh pysemnyh dokumentah termin عزوا یزوا و زوا (Özi, Özi, Özü) zastosovujet'sja u dvoh semantychnyh znachennjah: 1) gidronimichnomu (richka Dnipro); 2) toponimichnomu (fortecja Ochakiv – golovnyj administratyvnyj centr Dniprovs'kogo regionu). Dyv.: Öztürk, Yücel, Özü'den Tuna'ya: Kazaklar – I, 1. Baskı, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2004, harite. – 488 s.

46. Silistre sancağında vâkı' olan kâdîlara hüküm ki: Silistre sancağına arpalık olarak mutasarrıf olan Özi Beglerbeyi Mehmet Beğ Özi Kalesi'nde kışlayacağından, sancağın a'şar ve rüsumu ile bâd-ı hevâsımın kendî yerine görevlendirdiği kethüdâsı Mehmet Çavusa tahsil ve zabtettirilmesi (datovanyj Hicri: 11 Ramzân, sene 1027) 11 dnja misjaća ramadana 1027 roku Gidzhry (1 veresnja 1618 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 82. – S.198.

47. Sirem – osmans'ke volodinnja, shho roztashovualosja na rivnyini mezhyrichchja Dunaju ta jogo pravoi' prytoky – richky Savy.

48. Sirem Beği Hasan Beğe hüküm ki: Sirem Beği Hasan Beğin, Özi seferine gitmek üzere hazırlıklar yaptığı sırada sancığına müdahalede bulunulduğunun işitilmesi üzerine, sancak kayıtlarına bakıldığında sancağın kendisi üzerinde olduğu anlaşıldığından, kimseyi sancağına müdahale ettirmemesi ve bir an önce Özi taraflarına gidip hizmette bulunması (datovanyj Hicri: 7 Cemazeyilâhir, sene 1027) 7 dnja dzhemazeyilagira 1027 roku Gidzhry (1 chervnja 1618 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 82. – S.157.

49. Silistre kâdisma ve Silistre Kal'ası Dizdârı Mehmed'e hüküm ki: (datovanyj Hicri: 7 Cemazeyilâhir, sene 1027) 7 dnja misjacija dzhemazeyilagira 1027 roku Gidzhry (1 chervnja 1618 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 82. – S.152–153.

50. Bosna Eyâletine mutasarrıf olup Özi cânibine Serdâr olan Vezir İskender Pasaya hüküm ki: (datovanyj Hicri: 7 Cemazeyilâhir, sene 1027) 7 dnja misjacija dzhemazeyilagira 1027 roku Gidzhry (1 chervnja 1618 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 82. – S.158.

51. Özi beğlerbegisine ve Babadağı kâdisma ve Tuna Nâzım Mustafâ'ya hüküm ki: (datovanyj Hicri: 1 Ramazân, sene 1027) 1 dnja misjacija ramadana 1027 roku Gidzhry (22 serpnja 1618 roku za hrystyjans'kym litochyslennjam), BOA, MD, Nu.: 82. – S.206.

52. Arhiv Jugo-Zapadnoj Rossii, izdavaemyj vremennoju komissieju dlja razbora drevnih aktov, visochajshe uchrezhdennoju pri Kievskom, Podol'skom i Volynskom general-gubernator. – Chast' tret'ja. – Akty o kozakah (1500–1648). – Tom I. – Kiev «V tipografii I. i A. Davidenko», 1863. – 434 s.

53. Zokrema, to buv dniprovs'ko-chornomors'kij vodnyj torgovel'nyj shljah, jakym, zgidno z Ibn Hurdazbigom, «kupci-rusy» cherez gyrlo Dnipro i nadali vzdovzh zahidnogo uzberezhzhja Chornogo morja transportuvaly svoi' tovary do Konstantynopolja. Dyv.: Kitab al-Masalik wa'l Mamalik (Liber viarum et regnorum) auctore Abu' Kasim Obaidallah ibn Abdallah ibn Khordadbeh et Excerpta e Kitab al-Kharadj auctore Kodama ibn Dja'far, p.154–155. Cym samym vodnym shljahom, za danymy z «Povisti mynulyh lit», zdijnsjuvalysja vijs'kovi ekspedycii' kyi'vs'kyh knjaziv proty Konstantynopolja u 911 ta u 944 rokah (Litopys Rus'kij za Ipats'kym spyskom. Vid. red. O. V. Myshanych. Pereklad z davn'orus'koi' L. Je. Mahoveja. – Kyi'v «Dnipro», 1989. – S.18–19, 23–24. – XIV, 590 s.). Shho zh do napadiv ukrai'ns'kyh kozakiv na portove misto Synop, to vony zdijnsjuvalysja mors'kym torgivel'nym shljahom, jakyj, zgidno z al-Idrisi, praljagav vid Konstantynopolja u shidnomu naprjamku vzdovzh pivnichnogo uzberezhzhja pivostrova Mala Azija do Trapezunda, i dali vzdovzh shidnogo uzberezhzhja Chornogo morja prjamuvav na pivnich, do «rus'kogo morja», tobt do Kerehens'koi' protoky. Dyv.: Al-Idrisi. Opus geographicum sive «Liber ad eorum delectationem qui terras peragrare student», p.908.

Turanly F. G., Ph.D., Associate Professor of General and Slavic Linguistics Faculty of Humanities, National University of «Kyiv-Mohyla Academy» (Ukraine, Kyiv), turanly@yahoo.com

Ukrainian Cossacks: marches on the southern shores of the Black Sea

On the base of the study there is underlined the importance of the data available in the Ukrainian and Turkish sources. There is discussed the terminological meaning of the word «Cossack», as well as explained the circumstances of the development of the Zaporizhia Cossacks as a military and political organisation. Our scientific study deals with the attacks of Ukrainian Cossacks on the shore areas of the Black Sea that belonged to the Ottoman Empire, and in particular we consider the reasons and consequences of the attacks of Cossacks on the cities and towns, as well as fortresses located on the southern shore of the Black Sea. The paper informs us about long-lasting marches of the Cossack Fleet along the marine routes, and about the subordinated lands located in the low areas near the rivers of Dnieper, Buh, Dniester and Danube. As for the events having been studied, there is underlined that, resulting from an attack of the Ukrainian Cossack Army, the Ottoman Empire had serious

losses, and in particular: quite a lot of people were captivated, cities and towns were conquered and gained, the possessions were destroyed.

Keywords: Ukraine, written sources, Cossack, Turk, Zaporozian, Black Sea, military march.

* * *

УДК 94(477)

Сіницький А. Ц.,
кандидат історичних наук, доцент кафедри
суспільних наук, Житомирський національний
агроекологічний університет (Україна, Житомир),
sinickiy18@gmail.com

УКРАЇНЬКА ІДЕЯ В ПРАЦЯХ ПРЕДСТАВНИКІВ ВІТЧИЗНЯНОЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ЕЛІТИ НА ЗЛАМІ ЕПОХ (СЕР. XVI – СЕР. XVII СТ.)

Проведений стилістичний аналіз творчого спадку блискучої плеяди українських інтелектуалів на зламі епох (сер. XVI – сер. XVII ст.), на конкретних прикладах показана еволюція української політичної думки вказаного періоду.

Метою нашого дослідження є спроба виявити ренесансні впливи на творчість і практичну діяльність української інтелектуальної еліти, дати короткий аналіз напрацюванням як окремих авторів, так і культурно-освітніх центрів, які витворювали українську ідею у досліджуваній період.

Матеріали і методи: проведення дослідження ґрунтується на використанні методів історичного ретроспективного аналізу, порівняльного аналізу, логічного методу із залученням напрацювань із заявленої проблематики авторства українських та зарубіжних істориків, а також автентичні тексти літературних творів.

Зроблені висновки, що ідейні напрацювання українських діячів епохи Ренесансу дозволили у загальних рисах сформуувати засади національної державницької ідеології.

Ця ідеологія базувалася на ідеях тягlostі української історії, яка бере свій початок із княжих часів, безперервності і спадковості розвитку руської/ української політичної еліти, країн представники якої здатні очолити рух за національне відродження. Як показали подальші події нашої історії, така їх праця не була марною, і сформована українськими інтелектуалами програма у повній мірі була використана козацькою старшинською елітою під час Визвольної війни сер. XVII ст.

Ключові слова: інтелектуальна еліта, доба Модерну, українська ідея, національна ідеологія, літературна творчість.

Литовсько-польська доба в цілому, як і окремі її періоди (Модерн, зокрема), в історії нашої держави залишаються однією з найменш вивчених проблем нашої історії. Дослідники епохи українського Ренесансу різних часів В. Білоус, В. Бурваський, М. Грушевський, В. Литвинов, Н. Пахльовська, І. Франко, Н. Яковенко та ін. намагалися витворити цілісну картину еволюції українського суспільства та його провідних верств.

Однак важлива проблема формування української державної ідеології діячами ренесансної культури та інтелектуалами з числа теоретиків Церкви, яка згодом лягла в основу визвольного руху середини XVII ст., окремо не досліджувалася.

У цьому зв'язку можемо згадати лише кілька праць сучасних українських авторів В. Литвинова [1], І. Мельничука [2], Н. Яковенко [3], де згадана проблема ставилася у загальному вигляді, але окреслювалася лише у контексті цілої низки політичних, соціальних і культурно-релігійних трансформаційних процесів, характерних для українського суспільства на зламі епох (сер. XVI – сер. XVII ст.).

Мета нашої розвідки є спроба виявити ренесансні впливи на творчість і практичну діяльність української інтелектуальної еліти, дати короткий аналіз напрацюванням як окремих авторів, так і культурно-освітніх центрів, які витворювали українську ідею у досліджуваній період.

Матеріали і методи: проведення дослідження ґрунтується на використанні методів історичного